

pracovnice Ann Hoffová pozoruje, že zaměstnavatelé dnes hledají ideální „hollywoodský typ“. Jedna společnost odmítla kandidáta, protože měl „moc hranaté zuby“, a další byli vyřazeni proto, že jim odstávaly uši nebo během pohovoru moc pili a kouřili. Zaměstnavatelé rovněž často otevřeně specifikují rasové nebo náboženské požadavky.⁴⁵

Účinkující se mohou dokonce pokusit budít zdání, že jejich současná vyrovnanost a výkonnost je rysem, kterým se mohli chlubit vždy a nikdy nemuseli těžce tápat, než se zaučili. V tom všem může účinkujícímu pomáhat tichá podpora organizace, v níž svou roli zastává. Mnoho škol a institucí například vyhláší přísné požadavky na kvalifikaci uchazečů a přísné přijímací zkoušky, ale ve skutečnosti může odmítnout jenom minimální počet žadatelů o místo. Psychiatrická léčebna vyžaduje od potenciálních uchazečů o místo třeba výsledky Rorschachovy zkoušky a dlouhý přijímací pohovor, ale nakonec najme všechny, kdo se přihlásí.⁴⁶

Je dosti zajímavé, že když důležitost neoficiálních požadavků na kvalifikaci přeroste ve skandál nebo žhavou politickou otázku, je se vši okázalostí přijato několik jednotlivců, kteří neformální požadavky velmi očividně nesplňují, a na důkaz platnosti fair play je jim přidělena vysoce viditelná role. Je tím vytvořeno zdání legitimacy.⁴⁷

Již jsem se zmínil, že účinkující má tendenci skrývat nebo zlehčovat ty činnosti, skutečnosti a motivy, které jsou neslučitelné s idealizovanou verzí jeho samotného a výsledků jeho činnosti. Účinkující navíc často své obecnstvo utvrzuje v přesvědčení, že on sám *k němu* má daleko dokonalejší vztah, než je skutečně pravdou. K tomu uveďme dva obecné příklady.

Za prvé, jednotlivci často podporují dojem, že úloha, kterou právě sehrávají, je jejich jedinou úlohou, nebo alespoň jejich nejdůležitější úlohou. Jak již jsme naznačili, obecnstvo na druhé straně také často předpokládá, že to, co je jim jednotlivcem předkládáno, je vyčerpávajícím zobrazením jeho charakteru. Jak praví známý citát z Williama Jamese:

„...Můžeme prakticky říci, že má tolik různých společenských vlastních já, kolik existuje rozdílných skupin osob, na jejichž mínění mu záleží. Obvykle každé z těchto různých skupin odhaluje

odlišnou stránku vlastní osobnosti. Mnohý mladík, který je před svým rodiči a učiteli ostýchavý, mezi svými ‚tvrdými‘ mladými přáteli kleje a holedbá se jako pirát. Svým dětem neukazujeme stejnou tvář jako svým společníkům v klubu, jsme jiní pro své zákazníky a jiní pro své zaměstnance, jinak se stavíme ke svým nadřízeným a zaměstnavatelům a jinak k blízkým přátelům.“⁴⁸

Příčinou i důsledkem věnosti té roli, kterou jednotlivec právě hraje, je „segregace obecnstva“. Při ní jednotlivec zajistí, že ti, před nimiž hraje jednu ze svých úloh, nejsou totožní s těmi, před nimiž v jiném prostředí hraje další roli. Segregaci obecnstva jako prostředku na ochranu vytvářeného dojmu se budeme podrobněji věnovat níže. Zde bych pouze rád poznamenal, že i kdyby se účinkující pokusil segregaci obecnstva zrušit a s ní zrušit i iluzi, kterou tím vyvolával, obecnstvo mu v tom samo často zabrání. Obecnstvo totiž spatřuje velkou úsporu času a energie v možnosti přistupovat k účinkujícímu na základě prvního pracovního dojmu, jako kdyby byl výhradně a pouze tím, co naznačuje jeho uniforma.⁴⁹ Městský život by se pro některé lidi stal nesnesitelně dusivý, kdyby každý kontakt mezi dvěma jednotlivci představoval sdílení osobních problémů, obav a tajností. Proto, chce-li muž v klidu povečeřet, nechá se raději obsloužit servírkou než manželkou.

Za druhé, účinkující mají tendenci podporovat zdání, že jejich probíhající představení a vztah k jejich současnému obecnstvu je svým způsobem mimořádný a jedinečný. Rutinní charakter představení je zastírán (účinkující sám si ve většině případů vůbec neuvědomuje, nakolik je jeho výkon skutečně rutinou) a jsou zdůrazňovány spontánní aspekty situace. Zcela zjevným příkladem je účinkující – lékař. Jak zaznamenal jeden autor:

„...musí simulovat dobrou paměť. Pacient, vědom si mimořádné důležitosti procesů, které probíhají v jeho těle, si pamatuje všechno a ve svém nadšení, že to může svému lékaři vypovědět, má najednou ‚okno‘. Pacient nemůže uvěřit, že ani lékař si nepamatuje, co mu chtěl říci, a jeho pýcha je těžce zraněna, když pochopí, že doktor z hlavy neví, jaký druh tablet mu předepsal při poslední návštěvě, kolik jich má pacient brát a v jakých časových intervalech.“⁵⁰

Podobně, jak vyplývá z nedávné studie o lékařích v Chicagu,

praktický lékař představí svému pacientovi lékaře-specialistu, kterého vychválí jako nejlepšího odborníka, ve skutečnosti mohl být specialista vybrán na základě kolegiálních vztahů s praktickým lékařem, na základě dohody o dělbě honoráře či na základě jiné, přesně definované dohody *něco za něco* existující mezi těmito dvěma zdravotníky.⁵¹ V komerční sféře se tento charakteristický rys představení využívá a bývá ironicky označován za "individuální přístup"; v jiných oblastech života se smějeme tomu, jak si jeden druhého omotá kolem prstu nebo jak lidé předstírají srdečnost. (Často však zapomínáme, že coby účinkující v roli zákazníka tento individuální přístup taktně podporujeme, když se snažíme vzbudit dojem, že jsme nesháněli nikoho jiného, kdo by nám příslušnou službu mohl poskytnout lépe, a že by nás ani nenapadlo ohlížet se po jiném odborníkovi.) Možná je to pocit vlastní viny, který zaměřuje naši pozornost na tyto oblasti hrubého „pseudo-Gemeinschaftu“, protože v žádné oblasti života snad není představení, které by nespolehalo na to, že individuální přístup zveličí jedinečnost setkání účinkujícího a obecenstva. Je pro nás mírným zklamáním, když slyšíme například blízkého přítele, jehož spontánní gesta vřelosti jsme pokládali za vyhrazená pouze nám, jak důvěrně hovoří s jiným svým přítelem (zejména pokud tohoto člověka neznáme). Výslovně o tomto tématu pojednává americká příručka dobrého chování z 19. století:

„Jestliže složíte poklonu jednomu člověku, nebo vůči němu užijete výrazů mimořádné zdvořilosti, pak byste neměli stejné chování prokazovat v jeho přítomnosti nikomu jinému. Například navštíví-li vás gentleman doma a vy ho vřele a se zaujetím přivítáte slovy: ‚to jsem rád, že vás vidím‘, bude takovou pozorností potěšen a pravděpodobně vám poděkuje; pokud vás ale to samé uslyší říkat dvaceti jiným lidem, nejenže prohlédne, že vaše zdvořilost nic neznamená, ale dokonce bude rozmrzelý, že byl tak oklamán.“⁵²

Udržování kontroly nad výrazovými prostředky

Již bylo řečeno, že účinkující se může spolehnout na to, že jeho obecenstvo přijme i drobné narážky jako znaky něčeho důležitého pro celé představení. Tato výhodná skutečnost má ale i nevýhodné důsledky. Obecenstvo může vzhledem k této tendenci špatně pochopit, co měl daná narážka sdělit, nebo může dokonce přičítat trapný význam gestům nebo událostem, které byly náhodné, nechtěné či neplánované a účinkující jimi nehodlal předat vůbec žádný význam.

Jako reakci na tyto nepředvídané události v komunikaci se účinkující běžně pokoušejí uplatňovat jakousi synekdochickou odpovědnost, jinými slovy se snaží zajistit, aby se co největší počet těchto malých součástí představení, jakkoli jako nástroj bezvýznamných, vyskytoval v takových souvislostech a podobě, že buď nevzbudí žádný dojem, nebo naopak vzbudí dojem, který soustavně odpovídá celkovému výkladu situace, jež účinkující obecenstvu nabízí. Víme-li, že obecenstvo v skrytu duše přistupuje vůči předváděné realitě skepticky, jsme ochotni uznat jeho tendenci skočit po každé drobné chybičce jako po důkazu toho, že je celý systém falešný; ale jako pozorovatelé života společnosti jsme už méně ochotni uznat, že i příznivě nakloněné obecenstvo může být chvilkově rozrušeno, šokováno a oslabeno ve své víře, když v dojmu, který je v něm vyvoláván, objeví malicherný rozpor. Některé z těchto zanedbatelných nehod a „nezáměrných gest“ působí shodou okolností jako úmyslně použité pro to, aby podryly dojem předkládaný účinkujícím. Obecenstvo je pak nutně vytrženo ze své účasti na interakci, přestože si možná při hlubší analýze uvědomí, že tato rozporná událost je skutečně bezvýznamná a měla by být zcela pominuta. Klíčovým bodem zde není to, že chvilkový výklad situace vzbuzený nezáměrným gestem zasluhuje výtku sám o sobě, ale spíš to, že je *odlišný* od oficiálně předkládaného výkladu. Tento rozdíl vráží klín mezi oficiální projekci a skuteč-

nost, což navozuje trapnou situaci, protože součástí oficiální projekce je tvrzení, že je za daných podmínek jediná možná. Možná bychom tedy neměli výkony analyzovat pouze na základě mechanických měřítek, podle nichž velký zisk může kompenzovat malou ztrátu či velká váha váhu menší. Umělecké pojetí by zde bylo asi přesnější, protože nás připravuje na skutečnost, že i jediná falešná nota může narušit tón celého představení.

V naší společnosti se některá nezáměrná gesta vyskytují v tak široké škále představení a přenášejí dojmy obecně neslučitelné s těmi, jež se snaží vyvolat účinkující, že tyto nevhodné události získaly kolektivní symbolický status. Můžeme zde zmínit zhruba tři skupiny těchto událostí. Za první, účinkující může náhodně vzbudit dojem neschopnosti, nevhodnosti či nezdořilosti momentální ztrátou kontroly nad vlastními svaly. Může zakopnout, zavrátovat, upadnout; může si říhnout, zívnut, přefeknout se, poškrábat, trpět nadýmáním; může neúmyslně vrazit do jiného účastníka interakce. Za druhé, účinkující může jednat takovým způsobem, že vzbudí dojem, že interakci přičítá příliš velký nebo naopak příliš malý význam. Může se zakotkat, zapomenout, co chtěl říci, jevit nervozitu, tvářit se provinile či rozpačitě; může nevhodně podlehnout návalu smíchu, vzteku či jiného druhu afektu, který ho jako účastníka interakce momentálně diskvalifikuje; může projevovat příliš velkou nebo příliš malou míru účasti a zájmu. Za třetí, účinkující může dopustit, že jeho výkon utrpí nedostatkem režie. Je možné, že scéna interakce nebyla předem upravena, byla připravena pro jiný výkon nebo byla uvedena v nepořádek během představení; nepředvídatelné okolnosti mohou způsobit špatné načasování příchodu nebo odchodu účinkujícího nebo mohou způsobit, že během interakce nastanou trapná hluchá místa.⁵³

Představení se samozřejmě liší stupněm pečlivosti nutné k zachování soudržnosti jejich jednotlivých součástí. V případě některých nám cizích kultur jsme ochotni přiznat velkou míru koherence výrazových prostředků. Například Granet napsal o synovských představeních v Číně následující:

„Jejich pečlivá toaleta je sama o sobě poklonou. Dobré držení těla se vykládá jako ukázka respektu. V přítomnosti rodičů je vy-

žadována vážnost: syn si proto musí dát pozor, aby neřhl, nekýchl, nezakašlal, nezíval, nevysmrkal se nebo si neuplivil. Jakékoli vykašlávání hlenů by riskovalo pošpinění rodičovské svátosti. Bylo by zločinem, kdyby vyčouhal kus podšívky oděvu. Na důkaz toho, že syn k otci přistupuje jako k náčelníkovi, musí v jeho přítomnosti vždy stát s očima upřenýma před sebe, s tělem napřímeným a nikdy si nedovolit opírat se, sklánět se nebo stát na jedné noze. A takto každé ráno a večer ztišeným a poníženým hlasem naznačujícím ochotu otce následovat přichází syn otci složit hold. Potom čeká na rozkazy.“⁵⁴

Sledujeme, že i ve výjevech z naší kultury, kdy se významných akcí zúčastňují vysoce postavené osoby, bude vyžadována důslednost. Sir Frederick Ponsonby, bývalý podkoní na britském královském dvoře, napsal:

„Když jsem byl přítomen dvornímu shromáždění, vždy mě zarážel výběr hudby, již hrála dvorní kapela, a umínil jsem si, že učiním vše, co bude v mých silách, abych to napravil. Většina královské domácnosti nebyla příliš hudebně vzdělaná a dávala přednost populárním popěvkům... Tvrdil jsem, že tyto popěvky znavují slavnost vši důstojnosti. V životě dámy bylo její představení královskému dvoru často jednou z největších událostí, když ale předstupovala před krále a královnu za doprovodu písně ‚Měl červený nos jako kos‘, zkazilo to celý dojem. Trval jsem na tom, že je třeba hrát menuety, starou hudbu a úryvky z oper s nádechem ‚tajemna‘.“⁵⁵

Rovněž jsem nadnesl otázku hudby, kterou hrála kapela české gardy při uvádění do úřadů a udílení poct a obrátil jsem se v této věci písemně na vrchního kapelníka, kapitána Rogana. Nelíbilo se mi, když jsem viděl, jak jsou význační muži pasováni na rytíře, zatímco pod okny hraje kapela komické písně; rovněž že ministr vnitra předčítal velmi působivě popis nějakého mimořádně hrdinského činu, za nějž měl být muži, jenž ho vykonal, udělen Albertův řád, a kapela venku hrála two-step, což celou slavnost zbavilo posledního kousku důstojnosti. Navrhl jsem, aby se hrála operní hudba dramatické povahy, a kapitán Rogan se mnou plně souhlasil...“⁵⁶

Podobně na pohřbu příslušníka americké střední třídy je řidiči

pohřebního vozu, korektně oblečenému do černého a taktně stojícímu na okraji hřbitova, dovoleno během pohřbu si zapálit, ale pravděpodobně by pozůstalé šokoval a rozhněval, kdyby nedopalek elegantním obloukem cvrnkl do nedalekého keře, místo aby ho nenápadně zašlápl.⁵⁷

Kromě toho, že uznáváme důslednost, jež je vyžadována při povsatých příležitostech, ochotně uznáváme i to, že při světských konfliktech, zejména na vysoké úrovni, všichni protagonisté dávají velký pozor, aby vlastním chováním své opozici neodhalili slabé místo, na něž by bylo možné zaměřit kritiku. Proto Dale, pojednávající o neočekávaných okolnostech v práci vyšších státních úředníků, poznamenal:

„A ještě bedlivěji [než výkazy] jsou zkoumány první návrhy znění oficiálních dopisů: je to proto, že nepřesný výkaz nebo nešťastně formulovaná věta v dopise, jejichž obsah je jinak naprosto neškodný a předmět nevýznamný, může přivést celé ministerstvo do nesnázi, zmocní-li se ho jediná z mnoha osob, pro něž je i ta nejtriviálnější chybička vládního ministerstva šfavnatým soustem, jež je možné předložit veřejnosti. Tři čtyři roky této tvrdé disciplíny během stále ještě formativních let mezi dvacátým čtvrtým a dvacátým osmým rokem života natrvalo zaplaví mysl i charakter vášní pro přesná fakta a přesné dedukce a nesmiřitelnou nedůvěrou ve vágní povšechná tvrzení.“⁵⁸

I přes ochotu uznat požadavky, kladené při těchto několika družích situacích na výrazové prostředky, máme tendenci pokládat tyto situace za speciální případy; zavíráme oči před skutečností, že každodenní světská představení v naší angloamerické společnosti musí často absolvovat přísnou zkoušku vhodnosti, způsobilosti, náležitosti a slušnosti. Děláme to asi částečně kvůli skutečnosti, že jako účinkující si sami často více uvědomujeme měřítko, která jsme v případě vlastní činnosti mohli uplatnit a neuplatnili, než ta měřítko, která uplatňujeme bezmyšlenkovitě. Na každý pád jako studenti musíme být připraveni zkoumat nesoulad, vzniklý chybným pravopisem slova nebo okrajem kombiné vyčuhujícím spod sukne; a musíme být připraveni rozeznat, proč krátkozraký instalatér, aby chránil dojem mužné síly, jež je *de rigueur* v jeho profesi, pokládá za nutné schovat brýle do kapsy, když přichod paní

domu mění jeho práci v představení, nebo proč poradce pro styk s veřejností doporučí opraváři televizorů, aby šrouby, které vyzul z přijímače a už je nechce znovu použít, odnesl s sebou, aby jakožto vyjmuté a nevrácené součástky nebudily nepatřičný dojem. Jinými slovy musíme být připraveni rozeznat, že zdání reality podporované představením je citlivá a křehká věc, již může roztrfštit i sebemenší nedopatření.

Výrazová koherence vyžadovaná při představeních poukazuje na zásadní rozpor mezi naším až příliš lidským já a naším zespolčenštěným já. Jako lidské bytosti jsme podle všeho stvořeni s proměnlivými popudy, s náladami a množstvím energie, které se každou chvíli mění. Jako postavy prezentující se obecnstvu však nesmíme podléhat žádným náladám. Jak poznamenal Durkheim, naši vyšší společenské činnosti nedovolujeme, aby „následovala cestu našich tělesných stavů, jak činí naše počitky a naše celkové vnímání vlastního těla“.⁵⁹ Očekává se od nás určitá byrokratizace ducha, aby na nás bylo spolehnutí, že ve kterémkoli okamžiku podáme dokonale homogenní výkon. Jak uvádí Santayana, socializační proces nejenže člověka proměňuje, ale také ho ustaluje:

„Ale ať již je tvář, kterou si nasadíme, veselá nebo smutná, jejím přijetím a zdůrazněním definujeme svou nejhlubší náladu. Proto dokud pokračujeme pod rouškou tohoto kouzla sebepoznání, už pouze nežijeme, ale jsme herci; tvoříme a hrajeme zvolený charakter, nasadíme si tragickou masku obezřetnosti, hájíme a idealizujeme své vášně, výmluvně sami sebe povzbuzujeme, abychom byli tím, čím jsme, ať už jsme loajální, nebo pohrdaví, bezstarostní, nebo upjatí; odfíkáme monolog (před imaginárním obecnstvem) a elegantně se halíme do pláštiku role, s níž jsme neoddělitelně spjati. Takto oděni se domáháme potlesku a chystáme se skonat za všeobecného hrobového ticha. Deklarujeme, že se budeme řídit ryzími idejemi, které jsme vyřkli, stejně jako se snažíme věřit v náboženství, k němuž se hlásíme. Čím větší potíže nám leží v cestě, tím větší je náš zápal. Za svými zveřejněnými zásadami a jazykem plným přísah musíme neúnavně skrývat veškerou proměnlivost svých nálad a chování, a to bez pokrytectví, protože náš vědomý charakter je naším pravdivějším já než přívál našich nechtěných snů. Portrét, který takto malujeme

i trvalou ztrátu pověsti. Často máme pocit, že se upřímný účinkující dokáže vyhnout právě těmto strašlivým možnostem, vznikajícím při dopadení *in flagrante delicto* při do očí bijícím případě zkraslování skutečnosti. Takový názor „selského rozumu“ má však z hlediska analýzy jen omezenou užitnou hodnotu.

Někdy se ptáme, zda je dojem, jež se účinkující snaží vzbudit, pravdivý, nebo falešný, ale ve skutečnosti se chceme zeptat, zda je účinkující oprávněn podávat příslušný výkon; samotný výkon nás v tuto chvíli ani tolik nezajímá. Když odhalíme, že někdo, s kým jednáme, je šejdř a skrz naskrz podvodník, zjišťujeme, že neměl právo hrát roli, již odehrál, že nebyl autorizovaným držitelem příslušného úřadu. Předpokládáme, že podvodníkově představení bude mít kromě toho, že ho nesprávně vylíčilo, i jiné vady, často však podvod odhalíme dříve, než jsme schopni odhalit jakýkoli jiný rozpor mezi falešným výkonem a výkonem legitimním, který se snaží napodobit. Je paradoxní, že čím více se podvodníkově představení blíží skutečnému výkonu, tím více jsme ohroženi, protože kompetentní výkon někoho, kdo se ukáže být falešným hráčem, může v našem vědomí oslabit mravní spojitost mezi legitimním oprávněním naplňovat určitou roli a schopností tuto roli naplnit. (Šikovní mimové, kteří celou dobu otevřeně přiznávají, že jejich úmysly nejsou vážné, nám poskytují jeden způsob, jak se těmito obavami „prokousat“.)

Společenská definice vydávání se za někoho jiného však sama není příliš důsledná. Například zatímco se pokládá za neomluvitelný zločin komunikace vydávat se za člověka v téměř posvátném postavení, jako je třeba lékař nebo kněz, často nás téměř ani nezajímá, když se někdo vydává za člověka opovrhovaného, nedůležitého či nízkého postavení, jako je tulák nebo nekvalifikovaný dělník. Když se prokáže, že jsme jednali s účinkujícím, jehož skutečné postavení je vyšší, než nám naznačoval, existuje zde dobrý křesťanský precedens, na jehož základě reagujeme spíše udiveně a rozmrzele než nepřátelsky. Mytologie a populární časopisy jsou vůbec plné romantických příběhů, v nichž jak zlosyn, tak hrdina o sobě tvrdí nepravdivé věci, které se v poslední kapitole zpochybní a prozradí se, že zlosyn nemá vysoké a hrdina naopak nemá nízké postavení.

Navíc, zatímco třeba tvrdě odsuzujeme účinkující, jako jsou třeba sňatkoví a jiní podvodníci, kteří vědomě zkraslovují každíčkou skutečnost svého života, přistupujeme s daleko větším porozuměním k těm, kdo mají jedinou zásadní chybu a snaží se zastřít skutečnost, že byli například v minulosti soudně trestáni, ztratili panenství, trpí epilepsií či jsou smíšené rasy, místo aby svůj nedostatek přiznali a čestně se pokusili s ním žít. Činíme rozdíl mezi snahou vydávat se za jednu konkrétní osobu, což obvykle pokládáme za neomluvitelné, a snahou vydávat se za člověka spadajícího do určité kategorie, což nám vadí podstatně méně. Rovněž často smýšlíme odlišně o těch, kdo se přetvařují, aby podpořili – jak se domnívají oprávněně – nároky kolektivu, či těch, kdo tak činí shodou okolností či pro legraci, a odlišně o těch, kdo druhé klamou pro vlastní psychologický nebo materiální zisk.

A konečně, vzhledem k tomu, že existují případy, při nichž není pojetí „společenského postavení“ jasně vymezeno, existují i případy, kde není jasně vymezen ani koncept vydávání se za někoho jiného. Například příslušnost k mnoha společenským postavením zjevně nepodléhá oficiálnímu schválení. Tvzení o tom, že je někdo absolventem studia práv, se dá zjevně potvrdit nebo vyvrátit, zatímco tvzení o tom, že je někdo něčím přítelem, že v něco skutečně věří nebo že má rád hudbu, je možné potvrdit nebo zpochybnit jen v daleko menší míře. Kde nejsou objektivní měřítka kompetence a kde nejsou opravdoví příslušníci té které profese kolektivně organizováni s cílem ochránit svůj mandát, tam se může jednotlivec vydávat za odborníka a trestem po odhalení mu není nic víc než posměch.

Všechny tyto zdroje zmatků názorně dokládá proměnlivý postoj, jaký zaujímáme vůči statusu věku a pohlaví. Je trestuhodné, když se patnáctiletý chlapec vydává za osmnáctiletého, aby mohl řídit auto nebo pít alkohol, přitom však existuje mnoho společenských kontextů, v nichž by bylo nevhodné, aby se žena nevydávala za mladší a sexuálně přitažlivější, než je ve skutečnosti. Když řekneme, že konkrétní žena není ve skutečnosti tak pěkná, jak se zdá, a že tatáž žena není ve skutečnosti lékařka, i když se zdálo, že je, užíváme slov „ve skutečnosti“ v různém pojetí. Navíc, úpravy osobní fasády jednotlivce, které se mohou zdát jeden rok podvod-